

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

АВЕРІНА КАТЕРИНА СЕРГІЇВНА

УДК [378.091.212:316] 316.621 (043.3)

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Тернопіль – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
ТЕРЕЩУК Григорій Васильович,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
перший проректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ГАЛЯН Олена Іванівна,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри практичної психології;

доктор педагогічних наук, професор
КАРАМАН Олена Леонідівна,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»,
директор навчально-наукового інституту
педагогіки і психології;

доктор педагогічних наук, професор
КОЗУБОВСЬКА Ірина Василівна,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
завідувач кафедри загальної педагогіки та
педагогіки вищої школи.

Захист відбудеться 14 травня 2021 р. о 10.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розісланий 14 квітня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Одним із важливих завдань закладів вищої освіти XXI століття є забезпечення взаємозв'язку професіоналізації та соціалізації, втілення принципу гуманізації в освітніх програмах та підготовці фахівців, передусім соціономічного профілю. Адже представники саме цього напрямку мають бути здатні до особливого виду міжособистісної взаємодії й поведінки, жертвності й альтруїзму. Соціономічні професії характеризуються відсутністю єдиних і стабільних вимог до фахової діяльності й специфікою предмета праці – інша людина з її індивідуальними психофізіологічними й особистісними властивостями, життєвими й соціальними потребами та установками. Професії цього профілю орієнтовані на особливий тип соціальної взаємодії – «поведінку допомоги». Допомагаюча діяльність стає професією, коли суб'єкт не лише здійснює цілеспрямовані дії відносно до того, кому він допомагає, а й водночас усвідомлено застосовує спеціальні знання, уміння та навички.

Для надання якісних освітніх послуг у цьому контексті оновлюється зміст та впроваджуються інноваційні форми, методи навчання, реалізуються соціально-виховні технології з орієнтацією на гуманістичні цінності, формування в молоді здатності до самовдосконалення, розкриття її потенційних можливостей. Успішне виконання професійних функцій представниками соціономічних професій можливе за умови розвитку в них соціальної активності ще під час навчання в закладі вищої освіти.

Потреба глибшого вивчення як духовно-ціннісних впливів суспільно-культурних трансформацій на зазначені процеси, так і форм сучасних педагогічних практик професійної підготовки та соціального становлення молоді, актуалізує питання виявлення закономірностей розвитку особистості здобувачів вищої освіти, зокрема їхньої соціальної активності, що, у свою чергу, відображається в необхідності обґрунтування цієї проблеми на рівні теорії та методології. Новітній досвід залучення молоді до участі в соціально значущій діяльності потребує багаторівневого аналізу сутнісних ознак соціальної активності, забезпечення педагогічної цілісності її розвитку в здобувачів у контексті їхньої майбутньої професійної діяльності, виявлення відповідності організації соціально-виховного середовища в закладах вищої освіти сучасному соціуму й умовам освітнього процесу.

Окремі аспекти зазначеної проблеми відображені в низці робіт науковців. Теоретико-методологічні підходи до вивчення соціальної активності здобувачів вищої освіти соціономічних професій ґрунтуються на концептах, викладених у працях О. Акімової, В. Галузяк, Т. Рогової, Л. Савенкової, В. Суворова, В. Фрицюк, В. Штифурак, Г. Щукіної, О. Ярошинської.

Проблематика ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців у контексті розвитку соціальної активності розглядається в межах соціологічного, соціально-психологічного, поведінкового, політологічного, правового, економічного та педагогічного підходів через концепти: установок індивідуальної свідомості на соціальні цінності (Ф. Знанецький, Г. Олпорт, Т. Парсонс, М. Рокіч, У. Томас та ін.); спрямованості особистості на цінності (Б. Ананьєв, Л. Божович, Є. Головаха,

О. Ковальов); просоціального ставлення до об'єктів навколишньої дійсності на основі особистісної значущості (О. Бодальов, Б. Братусь, Є. Ісаєв, Б. Ломов, В. М'ясищев).

Соціальні критерії групи соціономічних професій, що визначають мету та засоби діяльності, умови праці та функції фахівців, є об'єктом наукових студій таких дослідників, як Л. Анциферова, Е. Зеєр, В. Зінченко, Є. Клімов, З. Ковальчук, А. Кононенко, М. Лукашевич, Л. Пілецька, Л. Снігур, Д. Фельдштейн, В. Шадриков.

Соціальні характеристики діяльності представників соціономічних професій обґрунтовано в працях О. Деркач, Н. Глебової, Н. Журавльової, А. Маркової, Л. Мітіної, Л. Онуфрієвої, В. Подшивалкіної. На внутрішніх суб'єктивних чинниках соціальної активності як суб'єктному потенціалі зацентрували свою увагу В. Бакиров, В. Васютинський, І. Нечитайло, Л. Сокур'янська, Г. Радчук, А. Ручка. Розвиток соціальної активності та соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій на тлі сучасних видозмін освітнього середовища був об'єктом вивчення Р. Кеттела, Д. Макклелланда, Дж. Равена, У. Канінга.

У контексті дисертаційної роботи доцільне врахування: загальнотеоретичних і методологічних розробок процесу підготовки фахівців соціономічної сфери як у вітчизняних (О. Біла, О. Гуменюк, В. Корнещук, І. Мельничук, Н. Ничкало, В. Поліщук та ін.), так і в зарубіжних закладах вищої освіти (Н. Горішна, Г. Борозна, Г. Слосанська, В. Тименко та ін.); особливостей підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю у закладах вищої освіти (О. Адаменко, В. Биков, О. Галян, О. Варецька, О. Галкіна, С. Калаур, О. Караман, І. Козубовська, Н. Кузьміна, А. Литвин, О. Панькевич, О. Пришляк, О. Янкович та ін.).

Аналіз праць зазначених учених засвідчує значущість проблеми розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти – майбутніх фахівців соціономічних професій. Однак її теоретико-методологічні засади з позицій системності й фундаментальності педагогічної науки залишаються недостатньо дослідженими.

У процесі підвищення рівня соціальної активності здобувачів вищої освіти соціономічної сфери залишається невирішеною низка суперечностей між:

- суспільним замовленням на фахівців соціономічних професій, що займають активну життєву позицію, спрямовану на підтримку інших людей, покращення якості їхнього соціального життя, і недовідомістю обґрунтуванням теоретичних та методологічних засад такої підготовки в закладах вищої освіти;

- потребою нагальної реакції фахівців соціономічних професій на виклики соціуму, подолання проявів духовно-моральної кризи в суспільстві, сприяння соціальному зростанню громадян та відсутністю чітких концептуальних положень для пояснення та проектування розвитку соціальної активності особистості здобувачів таких професій із позицій сучасної педагогіки;

- необхідністю послідовної і системної роботи щодо розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій та відсутністю спеціально обґрунтованої педагогічної системи як основи для організації такої роботи;

– потребою вдосконалення навчально-методичного забезпечення соціальних практик здобувачів вищої освіти та фрагментарністю розроблення й підбору такого забезпечення.

Недостатня вивченість й обґрунтованість проблеми розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти соціономічних професій в педагогічній теорії та методології, необхідність вирішення зазначених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Теоретико-методологічні засади розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи факультету педагогіки і психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка в межах комплексної теми кафедри педагогіки та менеджменту освіти «Психолого-педагогічні механізми створення гендерно-справедливого середовища для дітей та молоді у контексті реалізації Концепції Нової української школи» (ДРК № 0119U100477), плану науково-дослідної роботи навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького в межах комплексних тем кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи «Теоретичні та практичні аспекти формування загальнолюдських цінностей особистості у культурно-освітньому просторі» (ДРК № 0118U004190) і кафедри психології «Психологічні засади гармонізації освітнього простору: проектування, моделювання та експертиза здоров'язберігаючого професійного зростання майбутніх фахівців» (ДРК № 01120000519). Тему дисертації затверджено вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 5 від 29.01.2019 р.).

Об'єкт дослідження – розвиток соціальної активності здобувачів вищої освіти.

Предмет дослідження – педагогічна система розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти – майбутніх фахівців соціономічних професій.

Мета дисертаційної роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні педагогічної системи розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій із позицій сучасної теорії та методології.

Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження:

1. З'ясувати сутність феноменів понять «соціальна активність», «соціальна компетентність», «соціально компетентна поведінка», «розвиток соціальної активності» у контексті підготовки здобувачів вищої освіти.

2. Здійснити аналіз гуманітарно-наукових підходів та концептів до вивчення соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій.

3. Виявити структурно-функціональні та факторно-інтегративні характеристики і критерії розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти соціономічних професій.

4. Визначити педагогічні умови та чинники розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій.

5. Змоделювати педагогічну систему розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти соціономічних професій.

6. Схарактеризувати теоретико-методологічні орієнтири подальшого розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій.

Провідна ідея дослідження полягає в тому, що теоретико-методологічні засади розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти, майбутніх фахівців соціономічних професій, обґрунтовані з позицій міждисциплінарного дискурсу, доцільно представити в сутнісному вимірі у вигляді моделі педагогічної системи. Авторська модель системи розвитку соціальної активності здобувачів в умовах сучасного закладу вищої освіти формується з урахуванням суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу, особлива роль у якому відводиться засобам проектування та реалізації соціальних ролей, інноваційним формам організації засвоєння соціального знання та практик набуття навичок соціальної комунікації.

Концепція дослідження охоплює три концепти (теоретичний, методологічний і технологічний) та передбачає оптимізацію розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти соціономічних професій і його систематизацію з урахуванням сучасних змін у функціонуванні соціальної сфери відповідно до запитів суспільства.

З позицій теоретичного концепту соціальна активність майбутнього фахівця трактується як стан й інтегративна властивість особистості, що виявляється в ініціюванні та здійсненні актів соціальної взаємодії задля конструктивного саморозвитку, перетворення навколишнього середовища, досягнення особистих і соціально орієнтованих цілей здобувача, опосередкованих характером його майбутньої професійної діяльності. Розвиток соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій – це позитивна динаміка зазначеного феномена на структурному й функціональному рівнях; цілеспрямований і послідовний процес, що передбачає зміни в підготовці до соціально значущої діяльності, здійснюється на основі системного підходу шляхом створення розвивального середовища, умов для вибору й реалізації потенціалу особистості, засвоєння соціальних норм, ідеалів та цінностей, активізації інноваційної діяльності. Системність розглядається як специфічна характеристика педагогічного впливу освітнього середовища на здобувача, яка базується на послідовності й цілісності організації освітнього процесу й передбачає обґрунтування системи розвитку соціальної активності здобувача вищої освіти. До таких характеристик також відносяться: спрямованість педагогічного впливу на самоорганізацію соціальної активності, що дає змогу ефективного співробітництва всіх суб'єктів освітнього процесу; відкритість як умова взаємодії суб'єктів у глобальному соціумі (суспільстві), що зумовлює вивчення змісту й структури соціальної активності майбутніх фахівців у соціальній сфері; формування соціальної компетентності як показника якості фахової підготовки, що забезпечує належний рівень готовності молоді до активної соціальної взаємодії у подальшій професійній діяльності.

Методологічний концепт ґрунтується на особистісно орієнтованій парадигмі підготовки здобувачів вищої освіти та визначається через принципи міждисциплінарності, гуманістичності та демократичності в організації

освітнього середовища. Із позицій цього концепту розвиток соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій конкретизується на основі методологічних підходів: особистісного, діяльнісного, комунікативного, компетентнісного, аксіологічного, синергетичного, суб'єктного. Оскільки змістові характеристики соціальної активності здобувача базуються на міждисциплінарних знаннях із різних наук стосовно становлення особистості (педагогіки; загальної, педагогічної та вікової психології; окремих дисциплін фахової підготовки), розвиток соціальної активності пов'язаний з необхідністю вибіркового й гнучкого застосування методологічних підходів. Останні охоплюють у взаємозв'язку структурно-функціональну, процесуальну, факторно-інтегративну і результативну складові процесу розвитку майбутнього фахівця. У свою чергу, методологія розвитку соціальної активності в розумінні практичної реалізації цього процесу характеризується як сукупність освітніх, передусім розвивальних методів, що постійно збагачується внаслідок досвіду, накопиченого в різних галузях гуманітарних і соціальних наук та розвитку професійної вищої освіти. Глобальне середовище розвитку соціальної активності майбутніх фахівців як відкрита й міжсистемна конструкція формується на основі цілеспрямовано організованого освітнього середовища закладу вищої освіти в тісній взаємодії з індивідуальним соціокультурним простором особистості здобувача та урахуванням його особистісно ціннісних характеристик.

Технологічний концепт відображає процесуальні аспекти розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти у соціальних взаємодіях як ціннісного ресурсу особистості, вагомого чинника професіоналізму та результату практичної підготовки. Із позицій технологічного концепту підготовка соціально активної студентської молоді здійснюється в процесі реалізації освітніх програм та позанавчальних практик і передбачає посилення мотивації здобувачів до соціальної діяльності, поетапність і цілеспрямованість реалізації відповідних педагогічних умов та використання соціально спрямованого потенціалу інших компонентів, зокрема традиційних та інноваційних освітніх технологій (особистісно орієнтованих, інтерактивних, проєктних, тренінгових, проблемного навчання тощо, які трактуються як універсальні, а також соціально-виховних, інформаційно-комунікаційних технологій), форм, методів, засобів навчальної та позанавчальної роботи, навчальних і соціальних практик.

Теоретико-методологічна основа дослідження. З метою розкриття проблеми дослідження розглянуто й проаналізовано визначальні положення Законів України: «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), Концепції розвитку педагогічної освіти (2018), Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки, Концепції розвитку освіти до 2025 року.

На різних рівнях методології (філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому та технологічному) ми спираємося на феноменологічні уявлення щодо загальних закономірностей розвитку наукового знання про соціальну активність особистості, яке трансформується у сферу педагогічної теорії і практики, набуває динаміки через наукові положення гуманістичної психології, педагогіки, філософії освіти. У дослідженні базові поняття й концепти розглядаються у динаміці й взаємозв'язку на основі єдності загального й

часткового та через наукові положення психології і педагогіки про чинники розвитку особистості, теорії розвитку й саморозвитку.

Дослідження проблеми розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій спирається на теоретичні положення та наукові позиції: філософських концептів про активну роль особистості в пізнанні та перетворенні дійсності (В. Вернадський, І. Кант, А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Сковорода, В. Франкл, Е. Фромм та ін.); теорій гуманістичної філософії та особистісно орієнтованої методології розвитку соціальної активності на підставі засвоєння соціальних норм, ідеалів і цінностей (В. Андрущенко, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, А. Брушлинський, Л. Губерський, Н. Дембицька, Н. Жигайло, С. Кримський, С. Максименко, О. Міщенко, В. Михальченко, В. Москаленко, В. Роменець, А. Фурман, Н. Ярошенко); концептах інтерсуб'єктного підходу до аналізу особистості (К. Абульханова-Славська, Г. Андреева, В. Васютинський, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Максименко, В. Петровський, В. Татенко, Т. Титаренко); теорії суб'єктності та соціологічних концептів дослідження комунікативної складової в контексті активності й соціальної компетентності людини (М. Вебер, Ю. Габермас, І. Гоффман, М. Хоркхаймер і ін.); теорії розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, П. Анохін, О. Брушлинський, Б. Ломов та ін.) і саморозвитку (Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, П. Горностай, С. Максименко, В. Маралов, А. Маркова, А. Маслоу та ін.); теорії навчання, теорії організації та здійснення освітньої діяльності (О. Абдулліна, О. Акімова, А. Алексюк, В. Андрущенко, Г. Васянович, О. Гомонюк, С. Гончаренко, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, І. Зязюн, О. Коберник, А. Коломієць, В. Кремень, О. Лавріненко, В. Луговий, Н. Ничкало, В. Радул та ін.).

У роботі використані окремі положення підходів до соціального та професійного становлення особистості: антропологічного (С. Васильченко, Б. Грінченко, К. Ушинський та ін.); аксіологічного (Ж. Гараніна, В. Знаков, С. Маслов, С. Мінюрова, Г. Радчук, Н. Свещинська, В. Франкл та ін.), діяльнісного (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.); компетентнісного (І. Бех, Н. Бібік, О. Глузман, О. Локшина, Н. Нагорна, С. Ніколаєва, О. Овчарук, В. Петрук, Н. Побірченко, О. Пометун, О. Савченко, Л. Хоружа та ін.); комунікативного (О. Бондаренко, А. Борисюк, Ю. Габермас, І. Гоффман, Л. Карамушка, В. Панок, В. Рибалка, М. Савчин та ін.), особистісного (В. Давидов, І. Кон, Г. Костюк, А. Маслоу, К. Роджерс, С. Сисоєва та ін.); середовищного (В. Єлагін, С. Занюк, О. Леонтьєв, А. Кабусь, А. Маркова, І. Рогов), синергетичного (О. Іонова, В. Кремень, С. Кузікова, В. Мельников, Я. Москальова, Л. Ткаченко та ін.); системного (С. Гончаренко, О. Ілленко, В. Сластьонін та ін.); інтерсуб'єктного (І. Бех, В. Слободчиков, М. Щукіна та ін.), ціннісного (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, М. Рокіч, С. Рубінштейн та ін.)

У процесі дослідження було враховано наукові підходи щодо розв'язання проблеми розвитку соціальної активності, запропоновані сучасними зарубіжними авторами, що ґрунтуються на: теоріях соціальної взаємодії (М. Вебер, Т. Парсонс, П. Штомпка), концепції комунікації (С. Дітц, Е. Гріффін); концептах соціальної ідентифікації (В. Вернер); неформального соціального капіталу (Л. Плятт);

соціального інтелекту (Д. Векслер, Дж. Гілфорд, Ч. Спірмен, Е. Торндайк); концептах «соціального почуття», «соціального інтересу», в основу яких покладено ідеї суб'єктної ефективності (А. Бандура, В. Мішель), комунікативної дії (Ю. Габермас), соціального характеру видозмін освітнього середовища (Р. Кеттел, Д. Макклелланд, Дж. Равен, У. Канінг, Т. Куртц), соціально компетентної поведінки (У. Каннінг, Р. Рігго, П. Джордан) та багатьох інших.

Для реалізації завдань дослідження використовувались такі **методи**:

теоретичні: аналіз філософських, соціологічних, психологічних, педагогічних джерел інформації (для розгляду сутнісних і змістових характеристик понятійного апарату з проблеми соціальної активності здобувачів, вивчення генези та сучасного стану соціальної активності, обґрунтування теоретико-методологічних підходів щодо розв'язання дослідницьких завдань); порівняння й узагальнення (для класифікації соціальної групи здобувачів соціономічних професій); абстрагування та конкретизація (для встановлення суперечностей, закономірностей і тенденцій розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій, педагогічної концептуалізації дослідження в системі сучасного гуманітарного знання); моделювання й проектування (в процесі побудови моделі педагогічної системи), синтез (для формування висновків);

емпіричні: експертне оцінювання, спостереження, бесіди, інтерв'ю, анкетування, сфокусоване інтерв'ю (для розкриття характеру соціальних прагнень суб'єктів освітнього процесу, уточнення структурно-функціональних характеристик і факторів, педагогічних умов соціальної активності), вивчення законодавства і нормативної документації з проблеми дослідження.

Для виявлення чинників розвитку сучасного соціально-освітнього простору закладів вищої освіти та обробки результатів емпіричного дослідження використовувались статистичні методи та метод якісного аналізу.

Дослідно-пошукова база дослідження. Наукові пошуки здійснювалися впродовж 2017–2020 рр. на базі Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Київського університету імені Бориса Грінченка, Чернігівського національного технологічного університету. У дослідженні взяли участь 610 здобувачів вищої освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– *обґрунтовано* теоретико-методологічні засади розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти, майбутніх фахівців соціономічних професій, виражені в сутнісному вигляді в концепції, авторській педагогічній системі та її моделі; концепція дослідження, побудована на трьох концептах (теоретичному, методологічному і технологічному), передбачає оптимізацію розвитку соціальної активності здобувачів з урахуванням сучасних змін у функціонуванні соціальної сфери та відповідно до запитів суспільства; у педагогічній системі взаємопов'язані функціональні блоки: теоретико-методологічний (ґрунтується на принципах системності, зв'язку теорії із соціальною практикою, об'єктивності, інтегративності); змістовий (здобуття знань, практичних умінь, навичок та досвіду соціальної діяльності під час реалізації освітніх програм і практик);

організаційно-технологічний (організація соціальної активності здобувачів у процесі освітньої і позанавчальної підготовки з використанням соціально-виховних, універсальних, інформаційно-комунікаційних освітніх технологій); критеріальний і результативний (орієнтовані на результат – підвищення рівня соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій);

– *визначено* структурно-функціональні та факторно-інтегративні характеристики та критерії розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти (наявність спільної мети, супідрядність індивідуальних мотивів до дій та їхня реалізація через самоактуалізацію, що відтворює сукупність певних поглядів, настанов, потреб, цілей і цінностей особистості та виконує регулятивні функції в межах конкретної соціономічної професії);

– *виявлено* чинники (зовнішні, що формуються головним чином під впливом соціального середовища, та внутрішні, які характеризують спрямованість особистості, її соціальний досвід і рівень свідомості, інтелектуального й емоційно-вольового розвитку, готовність до соціально орієнтованої діяльності та ефективної самореалізації) та педагогічні умови (мотиваційно-цільові (психолого-педагогічні), процесуально-змістові (дидактичні), організаційно-технологічні (організаційно-педагогічні) та суб'єктно-орієнтовані (соціально-педагогічні)) в єдності трьох рівнів зв'язків і відносин: можливостей, закладених в процесі становлення чинної системи вищої освіти; незадіяних потенційно реальних можливостей педагогічного впливу на активізацію соціальної діяльності здобувачів; нових можливостей) розвитку соціальної активності майбутнього фахівця соціономічних професій;

– *з'ясовано* сутність дефініції з проблеми розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій, яка трактується як категорія (загальне поняття), що відображає найсуттєвіші суперечності та взаємодію суспільних норм й індивідуальних потреб здобувача, і водночас є характеристикою його особистості, визначальною для групи професій типу «людина-людина».

З урахуванням теоретико-методологічних підходів сучасної педагогічної науки *розширено* трактування сутності проблеми розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій, яку доцільно розглядати з позицій міждисциплінарного дискурсу у взаємодії соціологічного, соціально-психологічного, поведінкового, політологічного, правового, економічного, педагогічного аспектів, спрямованості здобувача на соціальні цінності і ставлення до навколишньої дійсності через призму їхньої особистісної значущості.

Набули подальшого розвитку теоретико-методологічні орієнтири активізації соціальної діяльності майбутніх фахівців соціономічних професій у педагогічній інтерпретації умов і тенденцій цього процесу з огляду на їхнє соціально-педагогічне значення та змістовне наповнення.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає у створенні, обґрунтуванні й упровадженні в практику роботи педагогічних закладів вищої освіти авторської моделі педагогічної системи розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій у процесі їхньої фахової підготовки, що реалізується на основі вибору і застосування інноваційних

технологій, визначення практичних механізмів упровадження організаційно-педагогічних умов, добору ефективних форм, методів, прийомів і засобів організації розвитку соціальної активності здобувачів професійної освіти.

Практична реалізація цієї моделі пов'язана з розробкою та впровадженням у професійну підготовку здобувачів вищої освіти соціономічних професій: методичного забезпечення для комплексу тренінгів «Розвиток соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій через формування м'яких навичок»; навчального контенту з дисциплін та окремих модулів освітніх компонентів «Міжкультурна комунікація», «Соціальна політика», «Трендспотінг у соціальних комунікаціях», «Соціальне проектування та грант-менеджмент». Прикладні результати дослідження сформовано в низці навчальних і навчально-методичних посібників: «Соціально-педагогічна робота з різними групами клієнтів»; «Соціальна політика: навчальний посібник для фахівців соціономічних професій».

Отримані результати дослідження можуть бути використані для організації освітнього процесу в закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку майбутніх фахівців соціономічних професій, а також при розробці навчально-методичних посібників та у самоосвітній діяльності здобувачів.

Основні **результати дослідження впроваджено** в освітній процес закладів вищої освіти: Вищої лінгвістичної школи у м. Ченстохова (Польща) (довідка № 12/20/19 від 04.12.2020 р.); Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (довідка № 022 від 08.12.2020 р.); Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-987 від 10.12.2020 р.); Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 01-28/1873 від 21.12.2020 р.); Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 1/1312/1 від 24.12.2020 р.); Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 1265-33/03 від 28.12.2020 р.); Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 57-01/1302 від 30.12.2020 р.); Національного університету «Чернігівська політехніка» (довідка № 202/08-1002 від 30.12.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Представлені в дисертації наукові результати одержані автором самостійно. В опублікованих у співавторстві працях особистим внеском є висвітлення: [3] – трансформаційних тенденцій та їхніх впливів на різні рівні соціальної активності майбутніх фахівців; [6] – діалогічного супроводу процесу розвитку соціальної активності суб'єкта та стадій розгортання соціальної активності; [7] – теоретичного розкриття сутності емоційного інтелекту у працівників ризикогенних професій та визначення його структурних компонентів; [8] – впливу мотиваційних факторів у системі педагогічного забезпечення для активізації пізнавального інтересу здобувачів закладів вищої освіти, тим самим розвиваючи їх соціальну активність; [9] – алгоритму застосування рейтингової системи оцінювання здобувачів для ефективного впливу на розвиток їхньої активності в ЗВО; [12] – аналіз адаптивних копінг-стратегій поведінки майбутніх фахівців соціономічних професій; [30] –

можливостей коучингових технологій у системі фахової підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій; [32] – методологічних концептів розвитку творчої активності особистості в структурі молодіжних об'єднань; [39] – освітніх компонентів професійної підготовки здобувачів вищої педагогічної освіти в контексті виховання просоціальної поведінки.

Наукові праці, опубліковані у співавторстві, репрезентують авторський підхід до обґрунтування теоретико-методологічних засад розвитку соціальної активності. У дисертаційній роботі використано ідеї та положення, що є результатом особистого наукового пошуку здобувачки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження апробовано на науково-практичних конференціях різних рівнів, форумах, конгресах:

міжнародних: «Людиновимірність гармонізації культурно-освітнього простору майбутніх педагогів: наукові досягнення та перспективи» (Мелітополь, 2014); «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2014); «Strategic Leadership for Academic Integrity» (Миколаїв, 2016); «Current Issues and Problems of Social Sciences» (Кельц, 2016); «Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір» (Мелітополь, 2016); «Соціальна політика в Україні та Польщі: тенденції, інновації та перспективи» (Київ, 2016); «Непрерывное технологическое и эстетическое образование: тенденции, достижения, проблемы» (Барановичі, Білорусь, 2016); «Вплив трендів інформаційного суспільства на якість освіти» (Київ, 2016); «Емпіричні дослідження для реформування освіти в Україні» (Київ, 2017); «Упровадження дуальної форми навчання у закладах професійно-технічної та вищої освіти України – поєднання навчання з практикою – підвищення якості освіти з урахуванням вимог роботодавців» (Київ, 2018); «Методи підготовки висококваліфікованих фахівців на сучасному етапі: європейський досвід» (Албена, Болгарія, 2018); «Формування стратегії міжкультурної комунікації особистості учня в онтогенезі: від методики до методології» (Мелітополь, 2018); «Інноваційні підходи до розвитку творчої активності дітей та молоді в культурно-освітньому просторі» (Мелітополь, 2018); «2018 – Ukrainian Mental Health Conference» (Київ, 2018); «Dylematy Wspolczesnej Edukacji: Rozwoj – Potencjal – Deficytu» (Ченстохова, Польща, 2016 – 2019); «Пріоритетні напрями психолого-педагогічного супроводу в освітньому просторі Нової української школи: організація, координація, науково-методичне забезпечення» (Мелітополь, 2019); «Конкурентоспроможність вищої освіти України в умовах інформаційного суспільства» (Чернігів, 2019); «Інформаційні технології в освіті та науці» (Мелітополь, 2019); «Студ-Бумеранг – креативна платформа для міжкультурного діалогу студентської молоді» (Сосновець, Польща, 2019); «Science For Sustainable Development» (Київ, 2019); «Individualization of Learning: Theory and Practice» (Ополе, Польща, 2020); «The methodology of Plagiarism prevention» (Варшава, Польща, 2020); «Online Learning as a Non-Traditional Form of the Modern Education on the Example of the Moodle Platform» (Люблін, Польща, 2020); «The Role of Information and Technology in the Construction of the Post-Coronavirus World» (Катовіце, Польща, 2020); «Information and Innovation Technologies in the

XXI Century» (Катовіце, Польща, 2020); «Institutional Cooperation in Vocational Teacher Education From German Perspective» (Констанц, Німеччина, 2020); «Тенденції та перспективи розвитку психології та соціальної роботи в сучасному суспільстві» (Одеса, 2020); «Zaburzenia w procesie edukacji» (Ченстохова, Польща, 2020);

всеукраїнських: «Християнська етика в історії України і сучасний діалог світоглядно-духовних ідентичностей» (Мелітополь, 2014); «Соціально-педагогічний дискурс сучасної освіти: досвід та інновації» (Львів, 2016); «Науково-педагогічні інновації без інституційних реформ? Аналіз прорахунків і стратегічних викликів у створенні високоякісного українського університету» (Київ, 2017); «Міжнародні стажування – невід’ємна частина процесу підготовки фахівців» (Київ, 2018); «Соціально-психологічні особливості професійної діяльності працівників соціальної сфери: в ситуаціях сьогодення» (Мелітополь, 2018); «Дошкільна освіта, Нова українська школа, педагогічний університет: наступність – взаємодія – інноватика» (Мелітополь, 2020); «Миробудування в освітній та соціальних сферах» (Черкаси, 2020);

регіональних: «Культурна спадщина і сучасні моделі розвитку особистості» (Мелітополь, 2015); «Актуальні питання соціально-педагогічної науки» (Мелітополь, 2016); «Особливості роботи психолога з неповнолітніми, що знаходяться у конфлікті із законом» (Мелітополь, 2016); «Палітра культурно-освітніх практик народів Північного Приазов’я» (Мелітополь, 2017); «Актуальні питання підготовки майбутніх фахівців педагогічної освіти в умовах освітніх трансформацій» (Мелітополь, 2020).

Кандидатська дисертація зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки на тему: «Ідеї розвитку соціальної активності учнівської молоді у вітчизняній педагогічній спадщині першої половини ХХ століття» захищена в 2012 р., її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 41 наукову й науково-методичну працю (32 – одноосібні), серед яких: 1 монографія (19,3 друк. аркуша), розділи в 3 колективних монографіях, 1 навчальний посібник, 3 навчально-методичні посібники, 20 статей у наукових фахових виданнях України та зарубіжних наукових періодичних виданнях; 4 публікації у наукових виданнях, які індексуються в наукометричних базах даних Scopus та Web of Science; 9 статей апробаційного характеру.

Структура дисертації відображає послідовність розв’язання основних завдань дослідження. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (552 найменування, із них 82 – іноземними мовами), 6 додатків на 34 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 480 сторінок друкованого тексту, основний зміст роботи викладено на 388 сторінках. Роботу ілюстровано 42 таблицями та 20 рисунками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, вказано її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, схарактеризовано концепцію дослідження, розкрито його теоретико-методологічну основу, висвітлено наукову новизну та практичне значення результатів, подано відомості про їхню апробацію, зазначено публікації автора, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі **«Розвиток соціальної активності здобувачів вищої освіти як предмет науково-педагогічних досліджень»** визначено ключові категорії наукових пошуків, подано типологічно-критеріальний аналіз соціальної групи здобувачів вищої освіти, здійснено характеристику основних гуманітарно-наукових підходів та дослідженості проблеми розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій у закладах вищої освіти (ЗВО).

Аналіз наукової літератури засвідчив, що соціальна активність як складова самоідентифікації молоді і чинник соціалізації студіюється в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема Н. Антонової, Б. Братуся, Г. Брейкуела, А. Ватермана, Е. Еріксона, І. Кона, С. Максименка, Дж. Марсія, Дж. Міда, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик, І. Пірен, Г. Теджфела, З. Фройда, та в контекстах становлення соціальної ідентичності (Л. Анциферової, Е. Еріксона, Н. Завацької, Н. Іванової, Л. Карамушки, К. Коростеліної, Г. Ложкіна, С. Московічі, М. Слюсаревського, Дж. Тернера, В. Ядова).

Дефініція «соціальна активність» є предметом міждисциплінарних досліджень. Вона студіюється у філософії, психології, соціології, педагогіці тощо. З урахуванням результатів наукових розвідок, емпіричних досліджень *соціальну активність майбутнього фахівця* трактуємо як стан і інтегративну властивість особистості, що виявляється в процесі професійної освіти в ініціюванні та здійсненні актів соціальної взаємодії задля конструктивного саморозвитку та перетворення навколишнього середовища, досягнення особистих і соціально орієнтованих цілей, обумовлених внутрішньою програмою суб'єкта й опосередкованих характером майбутньої професійної діяльності.

Для осмислення цілісного процесу соціально орієнтованих дій здобувача вищої освіти важливим є розуміння категорій соціальної компетентності та соціально компетентної поведінки. Соціальна компетентність розглядається як соціалізаційний аспект становлення особистості здобувача та показник якості його фахової підготовки, що забезпечує належний рівень готовності до активної соціальної взаємодії у подальшій професійній діяльності. Соціально компетентна поведінка – це засіб забезпечення важливої соціальної функції особистості шляхом вироблення певних зразків, моделей для регулювання відносин у соціумі.

Теоретико-методологічні підходи сучасної педагогічної науки до вивчення соціальної активності особистості загалом та фахівців соціономічних професій зокрема ґрунтуються на концептах, викладених у працях О. Акімової, В. Галузяк, О. Галян, О. Караман, Т. Качалової І. Козубовської, Т. Рогової, Л. Савенкової, В. Суворова, В. Фрицюк, В. Штифурак, Г. Щукіної, О. Ярошинської.

Вивчення проблеми розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти передбачало здійснення типологічно-критеріального аналізу соціальної групи здобувачів вищої освіти соціономічних професій. За результатами досліджень Л. Анциферової, Е. Зеєр, В. Зінченко, З. Ковальчук, А. Кононенко, В. М'ясищева, Л. Пілецької, Л. Снігур, Д. Фельдштейн тощо та на основі соціальних критеріїв групи соціономічних професій (мета, засоби діяльності, умови праці та функції фахівців) встановлено, що типологічні характеристики представників соціономічних професій об'єднує соціальна спрямованість діяльності, яка потребує сформованого цілісного світогляду індивідуальності, соціальної компетентності та активної соціальної дії. Аналіз загальних інтегративних характеристик (цілі, об'єкти, предмет, сфери, форми, види і результати соціономічного характеру), соціальних характеристик діяльності представників соціономічної сфери (М. Амінов, В. Бочарова, І. Жуков, І. Зверєва, А. Капська, М. Лукашевич, М. Молоканов, П. Павленок та інші), просоціальної спрямованості як базової соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій (О. Деркач, Н. Журавльова, А. Маркова, Л. Мітіна, Л. Онуфрієва, В. Подшивалкіна та інші), внутрішніх суб'єктивних чинників соціальної активності як суб'єктного потенціалу і сукупності можливостей самоорганізації і самоуправління власною діяльністю (В. Бакиров, В. Васютинський, І. Нечитайло, Л. Сокурянська, А. Ручка та інші) вказує, що підготовка здобувачів за цим напрямом охоплює систему теоретичних знань, цінностей і ролей (знаннево-компетентнісну базу), а з методичної позиції – ґрунтується на професійно орієнтованих дисциплінах та практичній підготовці за профілем спеціальності, в основу якої покладені чинні нормативні документи.

На основі узагальнення наукових джерел, власних наукових розвідок потрактовано поняття «розвиток соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій». Це позитивна динаміка зазначеного феномена на структурному й функціональному рівнях; цілеспрямований і послідовний процес, що передбачає зміни в підготовці до соціально значущої діяльності, здійснюється на основі системного підходу шляхом створення розвивального середовища, умов для вибору й реалізації потенціалу особистості, засвоєння соціальних норм, ідеалів та цінностей, активізації інноваційної діяльності.

З'ясовано, що провідними гуманітарно-науковими підходами до розвитку соціальної активності особистості є діяльнісний, ресурсний, соціально-економічний, антропологічний, педагогічного конструктивізму, синергетичний, суб'єктно-середовищний, відображені в трьох наукових парадигмах (системно-діяльнісній, гуманістичній, конструктивній).

У рамках системно-діяльнісної парадигми опрацьовуються педагогічні системи розвитку соціальної активності майбутніх фахівців шляхом залучення здобувачів цієї групи до соціально значущої діяльності і суспільних зв'язків. Гуманістична парадигма орієнтується на генезу соціальної активності майбутніх фахівців завдяки створенню розвивального середовища, умов вибору і реалізації потенціалу особистості на засадах теорій гуманістичної філософії та особистісно орієнтованої методології розвитку соціальної активності, на підставі засвоєння соціальних норм, ідеалів та цінностей. Згідно з конструктивною парадигмою, що

спирається на когнітивну психологію, теорію суб'єктності та соціологічні підходи до дослідження комунікативної складової в контексті активності та соціальної компетентності людини, соціальна активність трактується як специфічний вид активності особистості, орієнтований на участь індивіда у вирішенні актуальних соціальних проблем.

Розвиток соціальної активності здобувачів вищої освіти – це процес, який потребує системності дій і здійснюється під впливом освітніх чинників.

У другому розділі **«Характеристика освітніх чинників розвитку соціальної активності здобувачів соціономічних професій»** установлені зовнішні і внутрішні чинники генези зазначеного феномена. Їхнє визначення здійснено відповідно до положення про те, що глобальне середовище розвитку соціальної активності майбутніх фахівців як відкрита й міжсистемна конструкція формується на основі цілеспрямовано організованого освітнього середовища ЗВО в тісній взаємодії з індивідуальним соціокультурним простором особистості здобувача та врахуванням його особистісно-ціннісних характеристик.

Обґрунтовано, що зовнішніми чинниками, які впливають на генезу соціальної активності студентів, є матеріально-технічні, інформаційні, психологічні, організаційно-управлінські. Їх ми розглядаємо як компоненти розвивального середовища ЗВО, як його освітній потенціал. Упродовж останніх десятиліть він постійно зростає внаслідок поступового впровадження в освітні програми соціономічних спеціальностей нових підходів до підготовки фахівців, активного застосування інноваційних технологій, зокрема й соціально-виховних, ІКТ, діджиталізації освітнього процесу.

Встановлено, що підготовка здобувачів оптимізується завдяки: вдосконаленню нормативної та вибіркової частин освітніх програм; урахуванню потреби в диференціації та інтеграції соціальних складових їхнього змісту; прогнозуванню та плануванню характеристик здобувачів із залученням інноваційних науково-методичних матеріалів; моніторингу якості знань; упровадженню оновлених державних стандартів; використанню сучасних методів викладання освітніх компонентів; орієнтації на випереджувальний характер підвищення кваліфікації здобувачів.

Внутрішні чинники – це потенціал, можливості, резерви, сутнісні сили, що характеризують спрямованість особистості, її здібності, досвід, рівень свідомості, інтелектуального й емоційно-вольового розвитку, готовність до соціально орієнтованої діяльності й ефективної самореалізації. Особистісний (суб'єктний) потенціал здобувача реалізується завдяки формуванню суб'єктної позиції та інтеграції особистісних і соціальних сенсів діяльності. Внутрішньоособистісні чинники розвитку здобувача становлять сукупність емоцій, установок, усвідомлення внутрішнього світу і перспектив професійної реалізації, що проявляються в належності до соціально орієнтованої фахової групи, ставленні до навчальної та позанавчальної діяльності та інтенсивності внутрішньогрупових комунікацій у середовищі ЗВО.

Виявлена актуальність проблеми розвитку особистісних мотивів та рівня усвідомлення здобувачем власних станів і дій у контекстах соціальних зв'язків та потреби емпіричного уточнення факторів структурних видозмін і спрямування

соціальної активності для успішної розробки моделі педагогічної системи розвитку соціальної активності майбутнього фахівця.

У третьому розділі дисертаційного дослідження **«Методологічні засади розвитку соціальної активності здобувачів соціономічних професій: поліаспектний аналіз»** розглянуто методологічні принципи й підходи до генези зазначеного феномена, засоби вдосконалення процесу розвитку соціальної активності здобувачів, визначено значущі процесуальні соціально-комунікативні і соціально-компетентнісні компоненти соціальної взаємодії в контексті міждисциплінарного дискурсу розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій.

Встановлено, що розвиток соціальної активності здобувачів соціономічних професій ґрунтується на принципах системності, зв'язку теорії із соціальною практикою, об'єктивності, інтегративності на основі низки методологічних підходів: особистісного, діяльнісного, комунікативного, компетентнісного, аксіологічного, суб'єктного та синергетичного.

Підходи сучасної педагогічної науки до генези соціальної активності здобувачів соціономічних професій як діяльності, детермінованої процесом навчання, створенням умов для саморозвитку, успішного освоєння соціальних норм і цінностей тощо передбачають взаємозв'язок розвитку особистісних характеристик студентів щодо ціннісно-мотиваційної сфери та змісту педагогічних впливів, які відбивають сукупність спеціально спроектованих і реалізованих обставин змісту, форм, методів освітнього процесу.

Розглянуто основні принципи розгортання самоорганізації та соціальної суб'єктності майбутнього фахівця під час навчання та залученості суб'єкта в перетворення себе і навколишнього середовища. Акцентовано важливість комунікативного (як засобу виявлення регуляторних чинників особистої соціальної активності членів соціальної групи фахівців соціономічних професій) та компетентнісного (як засобу спрямування освітнього процесу у ЗВО на досягнення інтегральних результатів розвитку соціальної активності особистості фахівця та системності набуття основних соціальних компетентностей) компонентів змісту системи розвитку соціальної активності майбутніх фахівців в освітньому середовищі. Роль продуктивної комунікації як елемента системи розвитку соціальної активності майбутніх фахівців в освітньому середовищі ЗВО ґрунтується на потребі залучення різноманітних видів та форм соціально спрямованої діяльності майбутніх фахівців, що набули поширення як в освітянському середовищі, так і поза його межами.

У дослідженні специфіка соціальної активності характеризується через призму добровільної участі особистості в суспільно значущих справах. Категорія «участь» розглядається як процедура реалізації зацікавленими соціальними суб'єктами власних задумів у дії і є формою соціального діалогу, що позначає такий процес соціальної активності, за якого суб'єкти не лише втілюють бажання, амбіції, латентні мотиви, але й здатні брати на себе відповідальність за еволюцію соціальної реальності. Охарактеризовано методи розвитку соціальної активності, спрямовані на посилення мотивації та стимулювання засвоєння здобувачами знань і вияву соціально компетентної поведінки, проектування, конструювання активних соціальних ролей тощо.

Процесуальні зв'язки розвитку соціальної активності та соціальної компетентності здобувачів соціономічних професій уможливають екстраполяцію змістових характеристик соціальної компетентності як суб'єктів соціальної активності в таких якісних маркерах, як здатність, готовність, відповідальність, на маркери форм реалізації соціальної активності: згода (у вигляді добровільної відданості соціальним реаліям), включеність (у вигляді можливості вільного вияву думок) і участь (у вигляді реалізації зацікавленими соціальними суб'єктами своїх задумів у дії) і розширення процесуальних можливостей компетентнісного підходу до розвитку соціальних якостей здобувачів.

Для виявлення особистісних мотивів і рівня самоусвідомлення майбутнім фахівцем власних станів, властивостей, дій та їхнього впливу на самореалізацію, а отже, розвиток соціальної активності, розроблено і виконано авторське емпіричне дослідження значимості для здобувачів (вибірка складала 610 осіб). Встановлено залежність між процесами, що відбуваються на ринку праці (якістю надання освітніх послуг, спонукальними чинниками до самовдосконалення), та рівнем розвитку соціальної активності. Найбільш поширеними серед студентської молоді видами соціальної активності в межах організацій громадянського суспільства є: участь у волонтерських ініціативах і рухах, органах студентського самоврядування, спортивних установах і молодіжних хабах, пов'язаних із дозвіллям. Найменш розповсюджена участь у релігійних об'єднаннях, політичних партіях та заходах з охорони навколишнього середовища. Визначено такі нереалізовані види діяльності, у яких здобувачі хотіли б взяти участь: громадська робота в організаціях з охорони навколишнього середовища і молодіжних громадських об'єднаннях, організаціях, пов'язаних з освітою, наукою, мистецтвом, благодійництвом.

Встановлено, що найбільш популярними серед студентів видами соціальної активності в межах закладу вищої освіти були: участь у загальноуніверситетських заходах («День відкритих дверей», флешмоби, профорієнтаційні заходи), наукових, творчих і мистецьких гуртках, конкурсах, олімпіадах, фестивалях, семінарах, тренінгах тощо. Найвпливовішими мотивами позанавчальної соціальної активності виявились: прагматичний («Це корисно для мого розвитку або подальшої кар'єри»), пізнавально-гедоністичний («Це цікаве та приємне проведення часу»), комунікативно-експансивний, нетворкінгу («Для розширення знайомств, зв'язків, кола спілкування»), самореалізації («Мені подобається цим займатися, це спосіб самореалізації») та кооперативний / колабораційний («Люблю робити все гуртом, з друзями, однодумцями»). Участь у всіх формах позанавчальної соціальної активності статистично значимо пов'язана між собою: 52,1% здобувачів, що беруть участь у науковій діяльності, також є учасниками творчих і мистецьких гуртків, конкурсів, 36,2% – спортивних змагань, 45,3% – самоврядування.

Встановлений емпіричними методами характер взаємовпливів умов розвитку соціальної активності майбутніх фахівців й освітнього середовища, відповідності цих умов потребам індивіда та соціуму засвідчує неоднорідність поля взаємодії суспільства й компонентів системи підготовки здобувачів соціономічних професій. У дослідженні наголошено на значущості врахування

ціннісного підходу до розвитку особистості здобувача як фактора, що опосередковує інтеріоризацію ним соціальних цінностей і перетворення їх на певну форму особистісних ціннісних орієнтацій унаслідок зовнішніх впливів та педагогічного управління.

Виявлені за результатами дослідження види і пріоритети соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій дозволили логічно структурувати відповідне методичне забезпечення та програми розвитку соціальної активності як неформальної складової освітньої практики. Водночас емпірично-пошукові розвідки дали можливість враховувати неявні педагогічні впливи з боку різнорівневих соціумів і суб'єктів взаємодії на встановлені нами компоненти соціальних практик (сукупність специфічних комунікацій і способів узгодження й оформлення соціальних смислів і дій), у межах яких формуються фахові практики носія певного знання, його уявлень і орієнтацій у соціальному просторі.

У четвертому розділі дослідження **«Педагогічна система розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій у закладах вищої освіти»** визначено змістові характеристики, компоненти та структуру соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій у проєкціях фахово-освітнього середовища, виявлено педагогічні умови розвитку соціальної активності майбутніх фахівців, визначено концепти та змодельовано педагогічну систему розвитку соціальної активності здобувачів соціономічних професій, охарактеризовано теоретико-методологічні орієнтири подальшого розвитку зазначеного феномена.

Встановлено, що структура соціальної активності здобувачів об'єднує внутрішньоособистісну та діяльнісну підструктури, під час взаємодії яких реалізуються інтеграційні функції цієї якості. Компонентами соціальної активності студентів є ті структурні одиниці, які виконують конкретне функціональне навантаження і впливають на усталення сутнісних характеристик соціальної активності.

До внутрішньоособистісної підструктури соціальної активності відносимо: 1) когнітивний компонент, що включає способи засвоєння соціально значимих знань та методів їхнього застосування для розв'язання усвідомлюваних соціальних проблем і завдань; 2) ціннісний компонент, що визначає спрямованість соціальної активності, зумовлює продуктивний перехід від зовнішньої детермінації вчинків до самодетермінації у виявах активності здобувачів у різних видах навчально-професійної та позанавчальної діяльності; 3) регулятивний компонент, що виявляється через вибір мотивів і цілей та здійснює функцію регулювання спонукань до дій.

Результатом взаємодії компонентів внутрішньоособистісної підструктури соціальної активності здобувачів є конструювання й актуалізація потенціалу соціальної активності, соціальної свідомості та самосвідомості особистості для подальшого спрямування її на продуктивні самоперетворення та зміни зовнішнього соціального середовища.

Діяльнісна підструктура забезпечує реалізацію соціальної активності в соціальній взаємодії в процесі інтеграції навчально-професійних та

позанавчальних видів діяльності майбутніх фахівців і складається з таких компонентів: 1) мотиваційно-ціннісний (змістовно укладає вибір соціальних потреб і цінностей особистості); 2) орієнтаційно-цільовий (поєднує постановку мети і проявів соціальної активності з міжособистісними та суспільними відносинами); 3) освітньо-змістовний (охоплює засади людського досвіду в різних сферах життєдіяльності); 4) операційно-діяльнісний (включає середовищне різноманіття видів соціально значущої діяльності); 5) організаційно-комунікативний (охоплює організацію спілкування із суб'єктами освітнього та соціального середовища в процесі реалізації соціальної активності); б) рефлексивно-оцінний (передбачає аналітичне ставлення суб'єкта до процесів і результатів діяльності на основі сукупності певних знань, умінь і якостей здобувача).

Взаємодія між компонентами підструктур реалізується на основі регуляторів, що представляють процеси, які здатні послаблювати або посилювати їхні взаємозв'язки через критичне сприйняття і рефлексію суб'єкта активності. Ці зв'язки відтворюються в системному аналізі соціальної активності та її продуктів і виявляються в процесах мотивування, цілепокладання, усвідомлення вольових дій, цілей і засобів спільної діяльності.

Визначено теоретичний, методологічний і технологічний концепти педагогічної системи розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій як цілеспрямовано організованої, керованої, багатофункціональної та відкритої педагогічної конструкції, комплексу каналів прямої і опосередкованої взаємодії викладачів і здобувачів вищої освіти задля реалізації визначених установок на соціальну активність; сукупності соціокультурних, психолого-педагогічних, організаційних та інших створених у закладі вищої освіти умов, що забезпечують позитивні зміни в підготовці здобувачів до соціально значущої діяльності.

Обґрунтовано доцільність імплементації в освітній процес вищої школи педагогічної моделі системи розвитку соціальної активності здобувачів, яка є єдністю теоретико-методологічного, змістового, організаційно-технологічного, критеріального і результативного блоків (рис. 1).

Пропонована модель педагогічної системи розвитку соціальної активності опирається на методологічні принципи системності, зв'язку теорії із соціальною практикою, об'єктивності, інтегративності на основі використання особистісного, діяльнісного, комунікативного, компетентнісного, аксіологічного, суб'єктного та синергетичного методологічних підходів, що є складниками теоретико-методологічного блоку. У його основу покладено суспільне замовлення на соціально активного фахівця соціономічних професій та вимоги до нього. Складниками теоретико-методологічного блоку є також чинники (зовнішні і внутрішні) та концепти, теорії й парадигми (філософські концепти активної ролі особистості в пізнанні та перетворенні дійсності, інтерсуб'єктна парадигма аналізу розвитку особистості, теорії організації та здійснення освітньої діяльності), які становлять теоретичну й методологічну основу моделі.

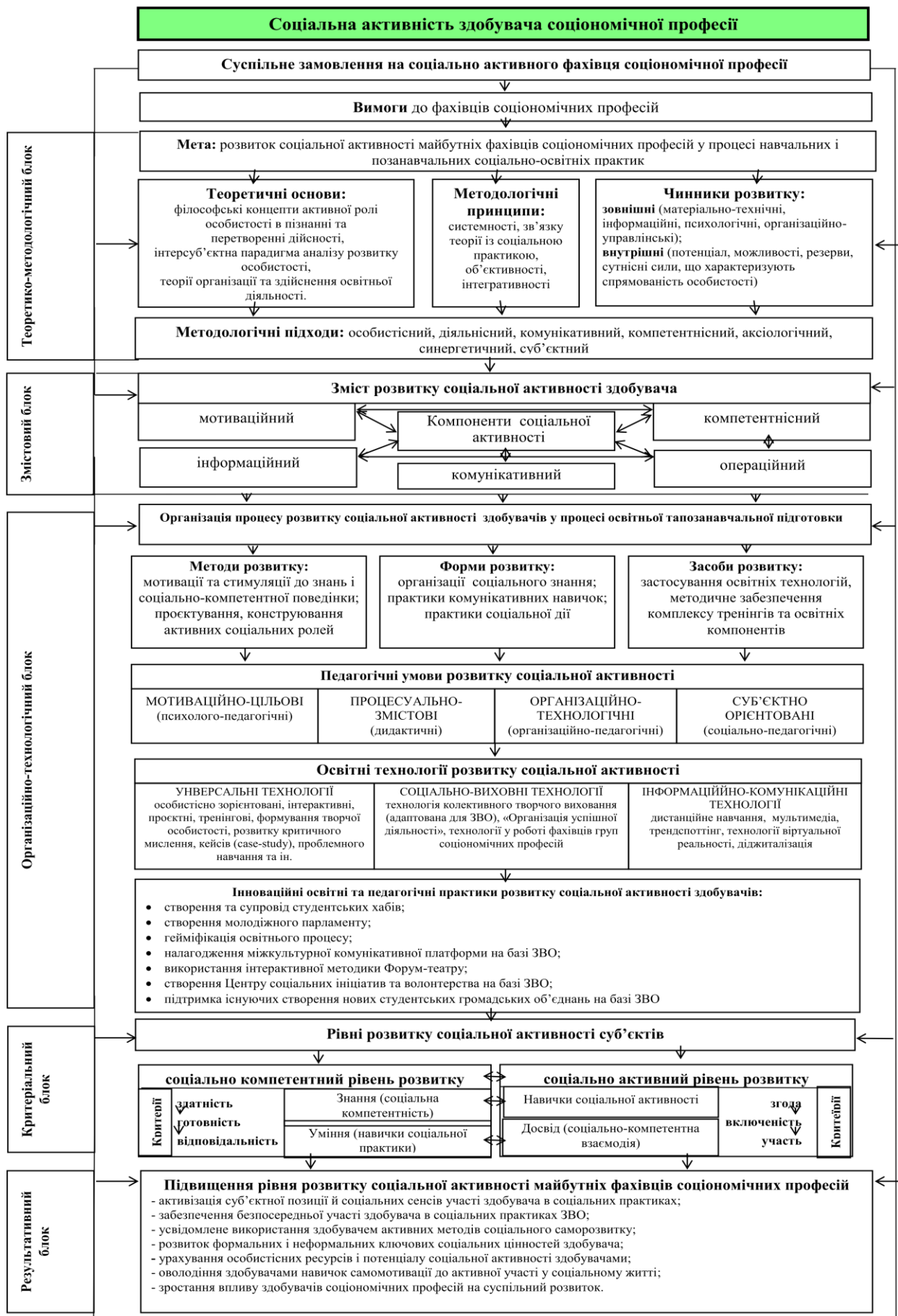

Рис. 1. Модель педагогічної системи розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій.

Змістовий блок визначає змістову сутність розвитку соціальної активності здобувача, реалізується через вивчення соціальних дисциплін із метою здобуття відповідних знань (соціальна компетентність) та практичних умінь і навичок (соціальні практики), передбачає набуття досвіду соціальної активності як соціально-компетентної взаємодії в процесі реалізації освітніх програм і позанавчальних практик.

Організаційно-технологічний блок моделі охоплює організацію (форми, методи, засоби) й технології, а також педагогічні умови розвитку соціальної активності здобувачів, що розглядаються в єдності трьох рівнів зв'язків і відносин: можливостей, закладених під час становлення чинної системи вищої освіти; незадіяних потенційно реальних можливостей педагогічного впливу на активізацію соціальної діяльності здобувачів; нових можливостей авторської педагогічної системи розвитку соціальної активності. Виявлено чотири групи педагогічних умов: мотиваційно-цільові (психолого-педагогічні), процесуально-змістові (дидактичні), організаційно-технологічні (організаційно-педагогічні) та суб'єктно орієнтовані (соціально-педагогічні), – реалізація яких дає змогу застосувати відповідне педагогічне забезпечення.

Складником організаційно-технологічного блоку є три групи освітніх технологій: універсальні, під якими розуміємо особистісно зорієнтовані, інтерактивні, проєктні, тренінгові, проблемного навчання та ін., що є складниками макротехнологій; інформаційно-комунікаційні (дистанційне навчання, мультимедіа, трендспоттінг, технології віртуальної реальності; важливе місце відводиться процесам діджиталізації), соціально-виховні (колективного творчого виховання, що є адаптовані до умов ЗВО, організація успішної діяльності, технології, специфічні для певних груп соціономічних професій).

Критеріальний блок педагогічної системи розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій ґрунтується на використанні показників розвиненості мотиваційних, інформаційних, компетентнісних, операційних і комунікаційних компонентів розвитку соціальної активності.

Результативний блок моделі педагогічної системи базується на визначенні соціально-компетентнісних і соціально-діяльнісних характеристик розвитку соціальної активності здобувачів з урахуванням середовищної множинності чинників і передбачає результат – підвищення рівня розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій.

Ефективне функціонування авторської моделі розвитку соціальної активності потребує узгодження етапів педагогічного забезпечення (інформаційно-мобілізаційний, мотиваційно-підтримувальний, супровідно-консультаційний) з етапами адаптації, самовизначення і становлення особистості, що актуалізує звернення до аналізу динаміки суб'єктних характеристик активності майбутніх фахівців соціономічних професій у контекстах розвивального середовища.

З'ясовано перспективні напрями індукування розвитку соціальної активності здобувачів соціономічних професій у процесі їхньої фахової підготовки в ЗВО: удосконалення методичної бази підготовки майбутніх фахівців задля розвитку потенціалу їхньої соціальної діяльності; модернізація комплексу заходів,

соціальних програм, акцій та проєктів, розробка та проведення тренінгів, спрямованих на розвиток соціальної активності особистості студентів; виявлення й стимулювання прихованого потенціалу здобувачів, які недостатньо проявляють соціальну активність, пошук способів пробудження їхнього інтересу до участі в соціальній діяльності.

Акцентовано увагу на доцільності: *створення та супроводу студентських хабів*, діяльність яких сприятиме розвитку ініціатив здобувачів вищої освіти в різних сферах суспільного життя, соціалізації та самореалізації студентської молоді, її життєвому самовизначенню, реалізації лідерського потенціалу, підтримці молодіжного підприємництва; *організації молодіжного парламенту* для сприяння навчанню студентів принципам місцевого самоврядування, підтримки ініціатив молоді щодо розвитку міста та залучення її до прийняття рішень спільно з міською владою; *здійснення гейміфікації освітнього процесу*; налагодження міжкультурної комунікативної платформи на базі ЗВО, яка буде сприяти розвитку міжкультурної комунікації, міжнародній академічній мобільності здобувачів, реалізації спільних освітніх та соціальних проєктів, що забезпечуватиме збагачення академічного та культурного досвіду, отримання знань із фаху та формування нових соціальних навичок; *створення Центру соціальних ініціатив та волонтерства* на базі ЗВО задля розвитку волонтерського руху серед студентської молоді, створення умов для саморозвитку та професійного становлення здобувачів; проведення акцій на місцевому рівні; пропаганда принципів волонтерського руху тощо.

Визначено теоретико-методологічні орієнтири подальшого розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій: виявлення чинників ефективного освітнього впливу на мотивацію досліджуваного феномена в освітньому середовищі шляхом продуктивної суб'єкт-суб'єктної взаємодії між здобувачами та викладачами; створення в освітньому середовищі ЗВО сприятливої атмосфери для генези соціальної активності здобувачів соціономічних професій та активізації їхньої самостійної навчально-пізнавальної діяльності засобами інформаційно-комунікаційних технологій, вивчення формальних і неформальних характеристик ключових цінностей сучасного здобувача соціономічних професій тощо.

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу наукових джерел, емпіричних пошуків розвинуто дефініцію соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій, яка трактується як категорія (загальне поняття), що відображає найсуттєвіші суперечності та взаємодію суспільних норм й індивідуальних потреб здобувача і водночас є характеристикою його особистості, визначальною для групи професій типу «людина-людина». Соціальна активність майбутнього фахівця розглядається як стан й інтегративна властивість особистості, що виявляється в процесі професійної освіти в ініціюванні та здійсненні актів соціальної взаємодії задля конструктивного саморозвитку, перетворення навколишнього середовища, досягнення особистих і соціально орієнтованих цілей здобувача, опосередкованих характером його майбутньої професійної діяльності.

У контексті підготовки здобувачів вищої освіти з'ясовано сутність понять «соціальна компетентність» та «соціально компетентна поведінка».

Соціальна компетентність – це соціалізаційний аспект становлення особистості та показник якості її професійної підготовки, що забезпечує належний рівень готовності особистості до активної соціальної взаємодії в подальшій професійній діяльності.

Соціально компетентну поведінку визначено як засіб забезпечення важливої соціальної функції поведінки особистості шляхом вироблення певних зразків, моделей для регулювання відносин у соціумі.

На основі узагальнення наукових джерел, власних розвідок потрактовано поняття розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій. Це позитивна динаміка зазначеного феномена на структурному й функціональному рівнях; цілеспрямований і послідовний процес, що передбачає зміни в підготовці до соціально значущої діяльності, здійснюється на основі системного підходу шляхом створення розвивального середовища, умов для вибору й реалізації потенціалу особистості, засвоєння соціальних норм, ідеалів та цінностей, активізації інноваційної діяльності. Розвиток соціальної активності здобувачів цілеспрямовано реалізується в освітньому середовищі ЗВО в процесі міжсистемної взаємодії із соціокультурним середовищем і соціальною сферою особистості за допомогою інтеграції освітніх практик у цілісній системі «середовище розвитку соціальної активності здобувача у ЗВО – суб'єкт освіти». Педагогічне забезпечення процесу здійснюється під впливом факторів соціального середовища, закладу вищої освіти і розвитку соціально-особистісних якостей здобувача.

2. З'ясовано, що основними гуманітарно-науковими підходами до розвитку соціальної активності особистості є: діяльнісний, ресурсний, соціально-економічний, антропологічний, педагогічного конструктивізму, синергетичний, суб'єктно-середовищний, – відображені в трьох наукових парадигмах (системно-діяльнісній, гуманістичній, конструктивній).

У рамках системно-діяльнісної парадигми опрацьовуються педагогічні системи розвитку соціальної активності майбутніх фахівців шляхом залучення здобувачів цієї групи до соціально значущої діяльності і суспільних зв'язків. Гуманістична парадигма орієнтується на генезу соціальної активності майбутніх фахівців завдяки створенню розвивального середовища, умов вибору і реалізації потенціалу особистості на засадах теорій гуманістичної філософії та особистісно орієнтованої методології розвитку соціальної активності, на підставі засвоєння соціальних норм, ідеалів та цінностей. Конструктивна парадигма спирається на когнітивну психологію, теорію суб'єктності та соціологічні підходи до дослідження комунікативної складової в контексті активності та соціальної компетентності людини, згідно з якою соціальна активність трактується як специфічний вид активності особистості, орієнтований на участь індивіда у вирішенні актуальних соціальних проблем.

3. Виявлено структурно-функціональні та факторно-інтегративні характеристики і критерії розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти соціономічних професій.

Структура соціальної активності майбутніх фахівців об'єднує дві підструктури: внутрішньоособистісну (активність самосвідомості) та діяльнісну (активність взаємодії), – кожна з яких має свої складові (взаємозв'язок компонентів) і виконує значущі для цілісної структури свідомості особистості функції. При взаємодії підструктур реалізуються її інтеграційні функції. Компонентами соціальної активності здобувачів є ті структурні одиниці, що виконують конкретну функціональну роль і впливають на усталення сутнісних характеристик соціальної активності.

До внутрішньоособистісної підструктури розвитку соціальної активності належать: 1) когнітивний компонент (способи освоєння, отримання та переробки інформації про об'єктивний світ, соціальне середовище, соціальні об'єкти; соціальна свідомість; соціальні знання та методи їхнього застосування для розв'язання усвідомлюваних соціальних протиріч, актуальних проблем і завдань); 2) емоційно-ціннісний компонент (ієрархізовані згідно з принципом значущості для особистості майбутніх фахівців аспекти та явища соціальної дійсності, спрямувань морального самовизначення, на яких ґрунтується спрямованість його соціальної активності, продуктивний перехід від зовнішньої детермінації вчинків до самодетермінації у виявах активності в різних видах навчально-професійної та позанавчальної діяльності); 3) регулятивний компонент (виявляється у свідомому, цілеспрямованому вдосконаленні вияву соціальної активності, що супроводжується вольовими зусиллями особистості через вибір мотивів і цілей та здійснює функцію регулювання спонукань до дій). Результатом взаємодії компонентів внутрішньоособистісної підструктури соціальної активності майбутніх фахівців є конструювання й актуалізація потенціалу соціальної активності, соціальної свідомості та самосвідомості особистості, а також акумулювання внутрішньої енергії для подальшого спрямування її на продуктивні самоперетворення особистості та зовнішнього соціального середовища.

Діяльнісна підструктура забезпечує реалізацію соціальної активності в соціальній взаємодії в процесі інтеграції навчальних та позанавчальних видів діяльності майбутніх фахівців і складається з таких компонентів: 1) орієнтаційно-цільовий; 2) мотиваційно-ціннісний; 3) освітньо-змістовний; 4) операційно-діяльнісний; 5) організаційно-комунікативний; 6) рефлексивно-оцінний. Зв'язок між компонентами підструктур здійснюється на основі регуляторів (впливів), які здатні послаблювати або посилювати взаємозв'язки компонентів.

4. Розвиток соціальної активності здобувачів вищої освіти – це процес, який потребує системності дій і здійснюється під впливом освітніх чинників та педагогічних умов.

Зовнішніми чинниками розвитку соціальної активності здобувачів є матеріально-технічні, інформаційні, психологічні, організаційно-управлінські, що формуються під впливом соціального середовища і зумовлюють генезу соціальної активності здобувачів та розглядаються як компоненти розвивального середовища ЗВО, як його освітній потенціал.

Внутрішні чинники – це потенціал, можливості, резерви, сутнісні сили, що характеризують спрямованість особистості, її здібності, досвід, рівень свідомості, інтелектуального й емоційно-вольового розвитку, готовність до соціально

орієнтованої діяльності й ефективної самореалізації. Ці чинники специфічні для розвитку кожного студента і впливають на його емоції, установки, усвідомлення внутрішнього світу і перспектив професійної самореалізації здобувача освіти. Внутрішні (особистісні) чинники проявляються в приналежності до соціально орієнтованої професійної групи, ставленні до навчальної та позанавчальної діяльності та інтенсивності внутрішньогрупових комунікацій у середовищі ЗВО.

Зовнішні і внутрішні чинники розвитку соціальної активності здобувачів, майбутніх фахівців соціономічних професій, реалізуються за допомогою створення педагогічних умов, що розглядаються в єдності трьох рівнів зв'язків і відносин: можливостей, закладених в процесі становлення чинної системи вищої освіти; незадіяних потенційно реальних можливостей педагогічного впливу на активізацію соціальної діяльності здобувачів; нових можливостей авторської педагогічної системи розвитку соціальної активності. Основними педагогічними умовами визначено такі: мотиваційно-цільові (психолого-педагогічні); процесуально-змістові (дидактичні); організаційно-технологічні (організаційно-педагогічні) та суб'єктно орієнтовані (соціально-педагогічні).

5. Педагогічна система розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій розглядається як цілеспрямовано організована, керована, багатофункціональна та відкрита педагогічна конструкція, комплекс каналів прямої і опосередкованої взаємодії викладачів і здобувачів вищої освіти задля реалізації визначених установок на соціальну активність; сукупність соціокультурних, психолого-педагогічних, організаційних та інших створених у ЗВО умов, що забезпечують позитивні зміни в підготовці здобувачів до соціально значущої діяльності.

На основі застосування принципів системності, зв'язку теорії із соціальною практикою, об'єктивності та інтегративності, використання особистісного, діяльнісного, комунікативного, компетентнісного, аксіологічного, синергетичного, суб'єктного методологічних підходів та послідовності реалізації ідей, принципів, чинників, педагогічних умов, методів і засобів педагогічних впливів здійснено моделювання педагогічної системи розвитку соціальної активності здобувачів соціономічних професій, у якій забезпечено взаємозв'язок теоретико-методологічного; змістового (знання, компетентності, що передбачені змістом освітньої програми; уміння й соціальний досвід, отримані під час навчальних та позанавчальних практик); організаційно-технологічного (форми, методи, засоби, освітні технології розвитку соціальної активності здобувачів); критеріального і результативного (орієнтовані на кінцевий результат – підвищення рівня розвитку соціальної активності) блоків. Модель системи розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій у процесі фахової підготовки в ЗВО реалізується на основі вибору і застосування освітніх технологій (універсальні, під якими розуміємо особистісно зорієнтовані, інтерактивні, проєктні, тренінгові, проблемного навчання та ін., що є складниками макротехнологій; інформаційно-комунікаційні, соціально-виховні (організація успішної діяльності, колективного творчого виховання (адаптована до умов ЗВО) та ін.).

Ефективними напрямками імплементації авторської педагогічної системи в практику освітнього процесу ЗВО є: модернізація комплексу заходів, соціальних програм, акцій та проєктів, розробка та проведення тренінгів, спрямованих на розвиток соціальної активності особистості здобувачів; створення та супровід студентських хабів, діяльність яких забезпечує реалізацію лідерського потенціалу, підтримку молодіжного підприємництва; організація молодіжного парламенту для сприяння навчанню студентів принципам місцевого самоврядування, підтримки ініціатив молоді щодо розвитку міста та залучення її до прийняття рішень спільно з міською владою; здійснення гейміфікації освітнього процесу; налагодження міжкультурної комунікативної платформи на базі ЗВО для розвитку міжкультурної комунікації, міжнародної академічної мобільності студентів; створення Центру соціальних ініціатив та волонтерства на базі ЗВО задля розвитку волонтерського руху серед студентської молоді тощо.

6. Схарактеризовано теоретико-методологічні орієнтири подальшого розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій: виявлення чинників ефективного освітнього впливу на мотивацію досліджуваного феномена в освітньому середовищі шляхом продуктивної суб'єкт-суб'єктної взаємодії між здобувачами та викладачами; створення в освітньому середовищі ЗВО сприятливої атмосфери для виявлення соціальної активності здобувачів соціономічних професій та активізації їхньої самостійної навчально-пізнавальної діяльності засобами інформаційно-комунікаційних технологій, вивчення формальних і неформальних характеристик ключових цінностей сучасного здобувача соціономічних професій тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації

Монографії та посібники

1. Аверіна К. С. Соціальна активність майбутніх фахівців соціономічних професій: теорія і методологія розвитку: монографія / (за наук. ред. Г. Терещука). Мелітополь: Люкс, 2020. 462 с.

2. Аверіна К. С. Динаміка та діалектика релігійної активності й соціабельності вірянина. *Діалог між представниками релігійних ідентичностей у культурно-освітніх практиках народів Північного Приазов'я: монографія* / авт. кол.; за заг. ред. Л. Ю. Москальової. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2018. С. 95–122.

3. Averina K., Varina H. Transformational Processes in Modern Higher Education and Their Impact on the Development of Social Activity of Higher Education Applicants. *Education in the Post-Coronavirus World: the Place of information and Innovative Technologies / Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts*. Katowice School of Technology. Monograph 41, 2020. P. 119–127.

4. Аверіна К. С. Фактори структурних видозмін і спрямувань соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій: методичні рекомендації

для закладів вищої освіти. Мелітополь: Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2020. 127 с.

Публікації в наукових виданнях, які індексуються в наукометричних базах даних Scopus та Web of Science

5. Averina K. Research of a Socionomy Specialist's Social Activity in The System of Modern Humanitarian Knowledge. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. Czech Republic, 2020. Volume 10, issue 01. P. 18–24.

6. Аверіна К. С. Троїцька О. М. Social activities of youth: dialogic support in cultural and educational space. *Наука і освіта. Наук.-практ. журнал. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського*. 2017. Вип. 6. С. 5–8.

7. Andrushko Ya., Stetsenko I., Averina K., Alieksienko T., Marchak T., Dorofey S. Emotional Intelligence of Employees of Risky Professions: Theoretical and Empirical Discourse of the Research. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2020. 11 (4). P. 72–88.

8. Fedorenko O., Pletenytska L., Averina K., Honcharuk V., Danilevich L. The Algorithm for Applying the Rating System of Evaluation as an Effective Method of Influencing the Activation of Cognitive Activity of Students. *Journal of Critical Reviews*. 2020. Vol. 7, Issue 13. P. 106–108.

Статті в наукових фахових виданнях України та зарубіжних наукових періодичних виданнях

9. Аверіна К. С. Культуротворчий розвиток студентської молоді в умовах полікультурного середовища. *Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M. A. Zhurba*. 2015. December № 4. P. 69–73.

10. Аверіна К. С. Психологічні концепції та підходи до вивчення соціальної активності учнівської молоді. *ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Вип. 5, Том IV (55): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського простору». Київ: Гнозис, 2015. С. 6–14.

11. Аверіна К. С., Варіна Г. Б., Тараненко О. В. Основні детермінанти копінг-поведінки майбутніх практичних психологів в стресових ситуаціях. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки. 2015. 2 (47). С. 30–36.

12. Аверіна К. С. Неформальні об'єднання як крок до життєвого самовизначення студентської молоді. *Науковий огляд*. Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом», 2016. Вип. 1 (22). С. 5–14.

13. Averina K. Capabilities and Resources of Multicultural Education. *Social Educational Project of Improving Knowledge in Economics: Journal L'Association 1901 SEPIKE: Edition 15*. 2016. P. 9–13.

14. Аверіна К. С. Концептуалізація моделі діагностики культуротворчого зростання майбутнього педагога в умовах полікультурної освіти. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. 2016. № 1. С. 114–122.

15. Аверіна К. С. Сучасна криза ідентичності: активність особистості чи шлях до сингулярності. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Наук-практ. журнал. Національний університет «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 15. С. 3–7.

16. Аверіна К. С. Фактори формування соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 3. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 171–182.

17. Аверіна К. С. Теоретико-методологічні засади дослідження соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій: міждисциплінарний дискурс. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Вип. 4. Умань: УДПУ, 2019. С. 6–15.

18. Аверіна К. С. Формування професійної відповідальності майбутніх фахівців соціономічних професій. *Наукові записки: [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; упор. Л. Л. Макаренко*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Випуск CXLVI (146). С. 5–12.

19. Аверіна К. С. Соціально-комунікативні аспекти розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічної професії. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2019. № 2. С. 58–68.

20. Аверіна К. С. Участь у просоціальній діяльності як складова розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. Київ, 2020. Вип. 12 (41). С. 10–29.

21. Averina K. Prosociality as a personality component of sociology specialists' professional activity. *Social Educational Project of Improving Knowledge in Economics: Journal L'Association 1901 SEPIKE: Edition 27*. 2020. P. 4–11.

22. Аверіна К. С. Мотивація як педагогічний чинник розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій в навчальній і позанавчальній діяльності. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 2. Бердянськ: БДПУ, 2020. С. 236–247.

23. Аверіна К. С. Гармонізація відносин університет–здобувач засобами позанавчальної соціальної активності фахівців соціономічних професій. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. Київ, 2020. Випуск 14 (43). С. 10–28.

24. Аверіна К. С. Концептуалізація педагогічної системи забезпечення розвитку соціальної активності здобувачів соціономічних професій в сучасному ЗВО. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Випуск 77. С. 9–13.

25. Bakhmat N., Ridei N, Liubarets V., Ivashchenko V., Petrovska O., Averina K. Evaluation of the Peculiarities of the Implementation of the Impulse Stimulus of

Students in the Process of Educational Activity. *Systematic Reviews in Pharmacy*. 2020. (11). P. 1037–1041.

26. Аверіна К. С. Аналіз ціннісно-мотиваційних факторів соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2020. № 2. С. 216–228.

27. Averina K. Social activity of future socionomy specialists: factor analysis of extracurricular activity. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szoly Technicznej w Katowicach*. 2020. Nr. 12. P. 163–172.

28. Аверіна К. С. Специфіка професійного самовизначення майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. Мелітополь, 2020. Випуск (2) 25. С. 99–105.

Опубліковані праці апробаційного характеру

29. Аверіна К. С. Формування етнокультурної толерантності студентської молоді в полікультурному світі: до постановки проблеми. *Людина в умовах мінливого соціокультурного простору: духовно-практичний вимір*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (3–4 червня 2016 р.) / Ред.-упорядн.: Р. І. Олексенко, М. В. Будько. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. Ч. II: Освіта як простір творення прецедентів і зразків самовизначення. С. 17–20.

30. Averina K., Varina H. Some peculiarities of using coaching technologies in the process of forming the positive I-conception of the future practical psychologist. *Actual questions and problems of development of social sciences*. International Scientific Practical Conference. June 28–30, 2016. Kielce: Holy Cross University. S. 84–87.

31. Аверіна К. С. Розвиток просоціальної спрямованості майбутніх соціальних педагогів як умова професійної компетентності. *Соціально-професійна мобільність в умовах сучасної освіти*. Матеріали міжнародної конференції, Київ, 5 грудня 2016 р. / за заг. ред. проф. А. О. Ярошенко. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 3–5.

32. Аверина Е. С., Москалева Л. Ю. Художественное творчество в социализации молодежи: методологические контroversы. *Непрерывное технологическое и эстетическое образование: тенденции, достижения, проблемы*. Материалы III Международной научно-практической конференции (Барановичи, 30 сентября 2016 г.) / Ред. кол.: З. В. Лукашеня (гл. ред.), Н. Г. Дубешко, А. Э. Руднева. Барановичи: Изд-во учреждение образования «Барановичский государственный университет», 2017. С. 8–12.

33. Аверіна К. С. Сучасний стан інституалізації міжнародної академічної мобільності. *Конкурентноспроможність вищої освіти України в умовах інформаційного суспільства*. Збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 11 жовтня 2019 р.) / Чернігів. нац. технол. ун-т. Чернігів: видавець Брагинець О. В., 2019. С. 72–74.

34. Аверіна К. С. Соціальний інтелект як елемент структури інтегральної характеристики фахівців соціономічних професій. *Гуманітарний корпус: збірник*

наукових статей з актуальних проблем філософії, психології, педагогіки та історії. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. Вип. 30. С. 5–6.

35. Аверіна К. С. Розвиток соціальної компетентності фахівців соціономічних професій в контексті інтернаціоналізації вищої освіти. *Соціально-гуманітарний вісник: зб. наук. пр.* Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2020. Вип. 34. С. 11–14.

36. Аверіна К. С. Академічна мобільність здобувачів соціономічних професій в системі професійної підготовки. *Миробудування в освітній та соціальних сферах: матеріали Всеукраїнської онлайн науково-практичної конференції* / за редакцією О. Г. Коломієць. Черкаси, 2020. С. 79–84.

37. Аверіна К. С. Розвиток просоціальної спрямованості здобувачів вищої освіти в процесі професійної підготовки. *Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Актуальні питання підготовки майбутніх фахівців педагогічної освіти в умовах освітніх трансформацій»* / за редакцією А. А. Коробченко. Мелітополь, 2020. С. 4–6.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

38. Аверіна К. С. Соціально-педагогічна робота з різними групами клієнтів: навчально-методичний посібник. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 201 с.

39. Аверіна К. С., Троїцька Т. С., Троїцька О. М. Релігійна етика у філософсько-педагогічному дискурсі. Навчально-методичний посібник. Мелітополь: Видавництво ЧП Однорог, 2018. 101 с.

40. Аверіна К. С. Впровадження здоров'язберезувальних технологій в освітній процес сучасного закладу освіти. *Сучасні здоров'язберезувальні технології: колект. монографія* / за загальною редакцією проф. Ю. Д. Бойчука. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2018. С. 312–320.

41. Аверіна К. С. Соціальна політика: навчальний посібник для фахівців соціономічних професій. Мелітополь: Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2020. 254 с.

АНОТАЦІЯ

Аверіна К. С. Теоретико-методологічні засади розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2021.

Обґрунтовано теоретико-методологічні засади розвитку соціальної активності здобувачів вищої освіти, майбутніх фахівців соціономічних професій, виражені в сутнісному вигляді в концепції, авторській педагогічній системі та її моделі. Визначено структурно-функціональні та факторно-інтегративні характеристики розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій у контексті педагогічного впливу освітнього середовища закладу вищої

освіти. Встановлено об'єктивні та суб'єктивні критерії соціономічної діяльності задля розвитку соціальної активності. Виявлено чинники (зовнішні і внутрішні), педагогічні умови (мотиваційно-цільові процесуально-змістові, організаційно-технологічні та суб'єктно-орієнтовані) як компоненти моделі педагогічної системи розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій, у якій взаємопов'язані теоретико-методологічний, змістовий, організаційно-технологічний, критеріальний і результативний блоки.

Схарактеризовано теоретико-методологічні орієнтири подальшого розвитку соціальної активності майбутніх фахівців соціономічних професій.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, соціономічні професії, соціальна активність, теоретико-методологічні засади, педагогічна система, педагогічні умови, модель педагогічної системи розвитку соціальної активності.

АННОТАЦІЯ

Аверина Е. С. Теоретико-методологические основы развития социальной активности будущих специалистов социономических профессий. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2021.

Обоснованы теоретико-методологические основы развития социальной активности студентов, будущих специалистов социономических профессий, выраженные в сущностном виде в концепции, авторской педагогической системе и ее модели. Определены структурно-функциональные и факторно-интегративные характеристики развития социальной активности будущих специалистов социономических профессий в контексте педагогического воздействия образовательной среды высшего учебного заведения. Установлено объективные и субъективные критерии социономической деятельности для развития социальной активности. Выявлены факторы (внешние и внутренние), педагогические условия (мотивационно-целевые процессуально-содержательные, организационно-технологические и субъектно-ориентированные) как компоненты модели педагогической системы развития социальной активности будущих специалистов социономических профессий, в которой взаимосвязаны теоретико-методологический, содержательный, организационно-технологический, критеріальний и результативный блоки.

Охарактеризованы теоретико-методологические ориентиры дальнейшего развития социальной активности будущих специалистов социономических профессий.

Ключевые слова: студенты социономических профессий, социальная активность, теоретико-методологические основы, педагогическая система, педагогические условия, модель педагогической системы развития социальной активности.

ABSTRACT

Averina K. S. Theoretical and methodological foundations of the social activity development in future socionomy specialists. – Manuscript.

The dissertation for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.01 – general pedagogy and history of pedagogy. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, 2021.

In the context of the achievements of modern pedagogical science and educational challenges, the author substantiates the theoretical and methodological foundations of social activity of students – future specialists of socionomic professions. These foundations are expressed in the concept, in the author's pedagogical system and its model.

The research is based on three concepts (theoretical, methodological and technological). It involves optimization of the social activity development for students who specialize in socionomic professions and it includes its systematization according to the modern changes in the functioning of the social sphere and according to society's demands.

The system of social activity development of future socionomy specialists is considered as follows: it is purposefully organized, managed, multifunctional and open pedagogical construction, a set of channels of direct and indirect interaction between teachers and students in order to realize certain attitudes to social activity; it is a set of socio-cultural, psychological, pedagogical, organizational and other conditions created in the higher education institution and which provide positive changes in students' preparation for socially significant activities.

The model of the system of social activity development of future socionomy specialists in the process of professional training in higher education institutions is realized on the basis of choice and application of pedagogical technologies (the universal ones which mean personality-oriented, interactive, project-like, multimedia, training, problem-based learning, etc. and which are components of macro-technology; information and communication, social and educational ones), the introduction of organizational and pedagogical conditions, the selection of effective forms, methods, techniques and means to organize the development of social activity.

The dissertation develops the definition of social activity of future socionomy specialists which is interpreted as a category (a general concept) that reflects the most significant contradictions and interaction of social norms and individual needs of the student. At the same time it is a characteristic of the student's personality. Social activity of the future specialist is considered a state and integrative property of personality which is manifested in the process of vocational education while initiating and implementing acts of social interaction for constructive self-development, environmental transformation, achieving personal and social goals mediated by the nature of students' future professional activity.

The author determines structural-functional and factor-integrative characteristics of the social activity development of future socionomy specialists in the context of the pedagogical influence of the educational environment at a higher education institution. The research study defines objective and subjective criteria of socionomic activity for the development of social activity, namely: the presence of a common goal, the

subordination of individual motives to action and their implementation through self-actualization which reflects a set of certain views, guidelines, needs, goals and values of the individual, and performs regulatory functions within a particular socio-economic profession.

The author determines a set of pedagogical conditions for the development of social activity of future socio-economic specialists during training and leisure. Realization of pedagogical conditions for the effective development of social activity of future socio-economic specialists allows us to apply the corresponding pedagogical support in motivational-target, procedural-semantic, organizational-technological and criterion-effective directions.

It is found that the effective functioning of the author's model of social activity development requires coordination of the pedagogical support stages (information-mobilization, motivational-supportive, accompanying-consulting stages) with stages of adaptation, self-determination and personality formation.

In the course of research the author specifies perspective directions of inducing the social activity development among the students who specialize in socio-economic professions in course of their professional training in higher education institutions: identification of factors behind the effective educational influence on motivation of the researched phenomenon in the educational environment by productive subject-subject interaction between students and teachers; creation of a favorable atmosphere in the educational environment of the higher education institution for revealing social activity of students specializing in socio-economic professions and activation of their independent educational and cognitive activity by means of information and communication technologies; improving the methodological base of future professionals training to develop the potential of their social activities; modernization of a complex of events, social programs, actions and projects, development and giving the trainings directed at social activity development; study of formal and informal characteristics of the key values typical of today's students of socio-economic professions; identifying and stimulating the hidden potential of students who do not show enough social activity, finding ways to awaken their interest to be involved in social activities.

The factual material and the source base of the research can serve a basis for creating programs of pedagogical support, as well as for further definition and substantiation of pedagogical conditions for students' social activity development during training in higher education institutions. They can also be used for scientific research done by participants of educational process and all those who are interested in it.

Key words: higher education students, socio-economic professions, social activity, theoretical and methodological principles, pedagogical system, pedagogical conditions, the model of pedagogical system of social activity development.

Підписано до друку 01.04.2021.
Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 80 г/м². Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 04/21/2-9

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. +38 (097) 988-53-23

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФОП Осадца Ю.В.